

PRZEMYSŁAW BALCEROWIAK

Uniwersytet Wrocławski
przemyslaw.balcerowiak@prawo.uni.wroc.pl

Kapitalizacja odsetek a zakaz anatocyzmu

Postępujące zmiany w polskim prawie cywilnym oraz wątpliwości normatywne wynikające z uregulowania instytucji kapitalizacji odsetek, powiązanej z zakazem naliczania procentu składanego, skłaniają do omówienia przedmiotowego zagadnienia. Przedstawienie podstawowych założeń kapitalizacji odsetek, a następnie zrekonstruowanie tej instytucji w odniesieniu do obowiązującego zakazu anatocyzmu pozwoliło ściśle zinterpretować obowiązujące regulacje, z jednoczesnym wysunięciem dalszych propozycji *de lege ferenda*.

I. Instytucja kapitalizacji odsetek

Precyzyjne ukazanie kapitalizacji odsetek jako instytucji polskiego prawa cywilnego skłania do zaprezentowania tego zagadnienia, poczynając od nakreślenia klarownego podziału odsetek, dokonanego na podstawie rodzaju wierzytelności¹. W ten sposób wyróżnić można odsetki kapitałowe oraz odsetki za opóźnienie. Takie rozróżnienie jest podziałem pełnym. Nie ma takich odsetek, które nie byłyby odsetkami kapitałowymi albo odsetkami za opóźnienie. Tym samym nie ma odsetek, które byłyby zarówno odsetkami za opóźnienie, jak i odsetkami kapitałowymi². Podział ten jest powiązany z wymagalnością roszczenia, czyli roszczenie jest wymagalne albo nie.

Roszczenia wynikające z odsetek zwykłych, jak też z odsetek za opóźnienie, często powiązane są z ich kapitalizacją, którą można najprościej przedstawić jako

¹ Na potrzeby niniejszego wywodu zarysowana została jedynie klasyfikacja odsetek na podstawie jednej z głównych cech wierzytelności — wymagalności.

² E. Niezbecka, *Roszczenie o odsetki a sądowa waloryzacja świadczeń pieniężnych*, Rej. 1993, nr 7, s. 46.

dopisywanie odsetek do kapitału. W przepisach prawnych nie została wprost unormowana instytucja kapitalizacji odsetek. Jedynie art. 481 § 1 kodeksu cywilnego³ reguluje kwestię dochodzenia odsetek za opóźnienie, a art. 482 § 1 k.c. wskazuje, na możliwość naliczenia odsetek od zaległych odsetek. Takie unormowanie może prowadzić w praktyce do różnorodnych problemów, nie tylko natury prawnej, ale i technicznej. Mając na względzie przyjęty w doktrynie pogląd, należy podkreślić, że kapitalizacja odsetek to nic innego, jak czynność rachunkowa, matematyczna, polegająca na wyliczeniu określonej sumy na podstawie znanej stopy procentowej w zamkniętym okresie. Kapitalizacja występuje też jako odrębny instrument prawny, polegający nie tylko na samym zsumowaniu, ale i dodaniu do kwoty kapitału z jednoczesnym poddaniem skapitalizowanej kwoty dalszemu oprocentowaniu⁴. Otrzymana w ten sposób suma stanowi procent składany, określający sposób oprocentowania wkładu pieniężnego.

II. Kapitalizacja odsetek kapitałowych

Zarówno proces kapitalizacji odsetek kapitałowych, jak i kwestie związane z wysokością stopy oprocentowania muszą być w umowie ściśle określone. Zatem nie może dojść do sytuacji, w której z umowy wprost nie wynikają warunki kapitalizacji odsetek kapitałowych lub zmiany stopy oprocentowania. W obecnym stanie prawnym, na tle aktywnie funkcjonującej praktyki bankowej, można wyróżnić dwa podstawowe rodzaje kapitalizacji odsetek kapitałowych: odsetki pozostają samodzielnym bytem, a jedynie od nich są naliczane dalsze odsetki; odsetki są na trwałe doliczane do kapitału⁵.

W przypadku pierwszego procesu należy zauważyć, że odsetki nie są doliczane do należności głównej, ponieważ pozostają w swojej pierwotnej postaci. Zatem należy przyjąć, że nie zachodzi tu proces kapitalizowania odsetek, natomiast jest to jedynie obliczanie odsetek od odsetek, które nigdy nie zostaną doliczone do kapitału. W praktyce proces ten jest rzadko spotykany i należy go traktować jako hipotetyczną możliwość naliczania odsetek od odsetek.

Drugi z wymienionych sposobów bez wątpienia można nazwać procesem kapitalizacji odsetek. W procesie tym odsetki są doliczane do kapitału, a następnie od zsumowanej w ten sposób kwoty mogą być naliczane kolejne odsetki. W tym wypadku kapitalizacja odsetek powoduje doniosłą zmianę charakteru prawnego samych odsetek, albowiem przez zachodzący proces odsetki przestają być zobowiązaniem samodzielnym.

³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny, tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 121 z późn. zm. (dalej: „k.c.”).

⁴ Z. Strus, *Glosa do postanowienia SN z dnia 5 października 1994 r., III CZP 128/94*, OSP 1995, nr 5, s. 223.

⁵ Por. uchwała SN z dnia 21 października 1997 r., III ZP 16/97, OSNP 1998, nr 7, poz. 204.

Mając na względzie takie kategoryzowanie skapitalizowanych odsetek, należy się zastanowić, czy zachodzący proces nie jest odnowieniem unormowanym w art. 506 k.c.⁶ W celu wykazania podstawy prawnej kapitalizacji odsetek kapitałowych najważniejsze wydaje się przyjęcie tezy, jakoby kapitalizacja odsetek przybierała postać nowacji⁷.

Odnowienie (nowacja, od łacińskiego *novatio*) unormowane w art. 506 k.c. daje dłużnikowi możliwość spełnienia innego świadczenia albo nawet tego samego świadczenia, lecz z innej podstawy prawnej, za zgodą wierzyciela, w celu umorzenia pierwotnego zobowiązania. W ten sposób istniejące dotychczas zobowiązanie wygasa, a w jego miejsce powstaje nowy dług. Tym samym zobowiązanie nie zostaje wykonane przez spełnienie pierwotnego świadczenia, ale przez nawiązanie nowego zobowiązania.

Jednocześnie, aby odnowienie mogło wywołać wymagany skutek prawny, muszą zaistnieć trzy podstawowe przesłanki: pierwotne zobowiązanie; prawidłowe zaciągnięcie nowego zobowiązania; zamiar odnowienia. Zatem uznając, że kapitalizacja odsetek kapitałowych (zwykłych) to nic innego jak dokonana czynność nowacji, należy się zastanowić, czy w wypadku kapitalizacji te przesłanki zostają w pełni spełnione. W wypadku kapitalizacji odsetek kapitałowych pierwsza przesłanka zachodzi, albowiem istnieje pierwotne zobowiązanie. Inaczej kapitalizacja byłaby bezprzedmiotowa.

Natomiast aby druga przesłanka została spełniona, musi w sposób prawidłowy zostać zaciągnięte nowe zobowiązanie. Z art. 506 k.c. wprost wynika, że odnowienie dochodzi do skutku, jeżeli zgodę na tę czynność wyrazi wierzyciel. Zgoda ta może być także wyrażona w zawartej przez strony umowie oraz uwidoczniiona w jej późniejszych zmianach. Najczęściej spotykamy się z tym przy kapitalizacji odsetek.

Ogólnie przyjmuje się, że najbardziej charakterystyczną przesłanką odnowienia jest zamiar dokonania tej czynności (*animus novandi*). Zatem strony mają mieć zamiar wygaszenia starego zobowiązania, nawiązując nowe. W wypadku odsetek kapitałowych cel jest uwidaczniany w zawartej wcześniej przez strony umowie, przedstawiającej sposób kapitalizacji odsetek. Strony, zawierając umowę, w której określają sposób kapitalizacji odsetek, wyrażają bezpośrednio w sposób dostateczny wolę dokonania odnowienia. Przesłanka ta uniemożliwia kwalifikowanie pod pojęciem odnowienia także kapitalizacji odsetek za opóźnienie, chyba że kapitalizacja odsetek za opóźnienie wynika z umowy następczej zawartej między stronami.

⁶ Por. M. Chajda, *Przedawnienie roszczeń z umowy rachunku bankowego*, PS 2004, nr 7–8, s. 124; M. Lemkowski, *Odsetki cywilnoprawne*, Warszawa 2007, s. 211.

⁷ Dotyczy to procesu wynikającego z kapitalizacji odsetek kapitałowych, uregulowanego między stronami w umowie pierwotnej. Tym bardziej znajduje to zastosowanie do umów następczych zawieranych między stronami w zakresie kapitalizacji odsetek.

Odnowienie ma jeszcze ten skutek, że w wypadku braku zgody poręczyciela, osoby trzeciej dokonującej zabezpieczenia starego zobowiązania, poręczenie lub ustanowione zabezpieczenie wygasa. Wyjątkiem jest wyrażenie zgody osoby trzeciej na dalsze trwanie zabezpieczenia, które powinno być dokonane najpóźniej z chwilą odnowienia⁸. Kapitalizacja odsetek kapitałowych jest dokonywana na podstawie umowy, w której strony wyrażają swoją wolę. Zatem podstawą kapitalizacji, postrzeganą jako odnowienie, nie jest inna czynność konwencjonalna dokonana po zawarciu umowy, ale samo zawarcie umowy. Tym samym, jeżeli osoba trzecia przy zawieraniu pierwotnej umowy dokonuje zabezpieczenia danej wierzytelności, wiedząc, że dane odsetki będą podlegały kapitalizacji, ponieważ zostały uregulowane w umowie, to wyraża zgodę na dalsze trwanie zabezpieczenia po skapitalizowaniu odsetek. Mamy tu do czynienia z sytuacją, w której osoba trzecia wyraża zgodę na zabezpieczanie danego roszczenia jeszcze przed dokonaniem odnowienia. Jednocześnie należy wskazać, że kapitalizacja odsetek zgodnie z art. 507 k.c. nie prowadzi do wygaśnięcia zabezpieczeń udzielanych przez osobę trzecią. Reasumując, należy stwierdzić, że proces ten polega na zmianie charakteru prawnego świadczenia odsetkowego, którego podstaw doszukuje się w instytucji odnowienia.

Jak wcześniej wskazano, kapitalizacja odsetek kapitałowych nie wynika wprost z przepisów prawnych. W sposób bezpośredni nie zostały też unormowane zasady, jakimi strony umowy mogą się kierować podczas zawierania umowy. Dlatego spotykamy się z różnymi formami kapitalizacji odsetek. W praktyce odsetki są kapitalizowane rocznie, kwartalnie, miesięcznie, a nawet w odstępach jednodniowych (na przykład sposób kapitalizacji pozwalający na omińnięcia tak zwanego podatku Belki)⁹.

Problem związany z kapitalizacją został zauważony w judykaturze. Sąd Najwyższy przyjął, że roszczenie o odsetki kapitalizowane kwartalnie zgodnie z umową lokat terminowych staje się wymagalne następnego dnia po upływie każdego kwartału w okresie związania umową, a nie po upływie okresu, na który umowa została zawarta¹⁰. Natomiast Sąd Apelacyjny w uchylonym wyroku wskazał, że termin wymagalności należy liczyć dopiero następnego dnia, na który umowa została zawarta, chyba że kontrahent po upływie danego kwartału pod-

⁸ Por. K. Zawada, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2002, s. 132.

⁹ Kapitalizacja dzienna prowadziła do tego, że dzienne odsetki nie przekraczały 2,49 zł, a tym samym podatek od osiągniętego dochodu nie był odprowadzany, albowiem posługiwano się zaokrągleniem kwoty osiągniętego dochodu (odsetek) — jeżeli kwota po przecinku była mniejsza niż 50 gr, to zaokrąglano ją w dół, natomiast jeżeli była wyższa lub równa 50 gr, to zaokrąglano ją w górę. Toteż jeżeli dzienne odsetki nie przekraczały kwoty 2,49 zł, to podstawę opodatkowania stanowiła kwota 2 zł, zwolniona z odprowadzania podatku. Ze względu na wprowadzone 31 marca 2012 r. zmiany ordynacji podatkowej kapitalizacja dzienna nie doprowadziła do sytuacji, w której można by nie odprowadzać podatku.

¹⁰ Wyrok SN z dnia 11 lipca 2002 r., IV CKN 1219/2000, OSNC 2003, nr 11, poz. 152.

jął określoną kwotę odsetek. Kontrowersje budzi orzeczenie Sądu Najwyższego oraz, poniekąd, rozstrzygnięcie podjęte przez Sąd Apelacyjny.

Podążając za twierdzeniem Sądu Apelacyjnego ujętym w uzasadnieniu orzeczenia Sądu Najwyższego, można domniemywać, że z umowy lokaty lub regulaminu wynikało wprost, że wierzyciel mógł podjąć odsetki po upływie każdego kwartału. Takie założenie przemawia za stwierdzeniem, że kwartalny termin kapitalizacji odsetek zastrzeżony był w interesie wierzyciela, który decyduje o terminie poboru odsetek¹¹. Jeżeli zatem wierzyciel nie zażądał wypłacenia odsetek naliczonych za dany kwartał w okresie trwania umowy, to dłużnik, którym w tym przypadku jest bank, zobowiązany jest do skapitalizowania naliczonej kwoty odsetek. Zważywszy na słabszą pozycję konsumenta oraz znikome możliwości kontroli czynności dokonywanych przez bank, trzeba przyjąć, że na wierzycielu nie spoczywa obowiązek weryfikowania czynności, które powinny zostać dokonane przez profesjonalny podmiot. Niedokonanie przez bank typowej czynności matematyczno-technicznej, tj. kapitalizacji odsetek, w żaden sposób nie może oddziaływać na wysokość roszczenia, a tym bardziej na jego wymagalność. Z umowy lokaty wynika bowiem bezpośrednio, że jeśli konsument nie zażądał wypłaty odsetek, to dochodzi do automatycznej ich kapitalizacji. Zatem co kwartał dochodzi do kapitalizacji odsetek, które przez zmianę swojego charakteru prawnego stają się zobowiązaniem głównym. Natomiast jeżeli klient zażąda wypłaty odsetek za dany kwartał, a bank nie dokona żądanej czynności i tym samym nie doliczy określonych odsetek do należności głównej, to od tego okresu należy przyjąć, że zaczyna biec termin wymagalności roszczenia.

Podsumowując, należy wskazać, że umowy lokat terminowych, jako specyficzne rodzaje produktów, znacząco różnią się umów rachunków bankowych, o czym świadczy ich charakter prawny. Jednocześnie należy podkreślić, iż na kontrahencie nie spoczywa obowiązek kontrolowania czynności dokonywanych przez bank, które wynikają z zawartej umowy, co prowadzi do negatywnej oceny rozstrzygnięcia przyjętego przez Sąd Najwyższy.

III. Kapitalizacja odsetek za opóźnienie

W wypadku kapitalizacji odsetek za opóźnienie pojawiają się inne wątpliwości. Przede wszystkim warto zarysować różnicę między pojęciami „opóźnienie” i „zwłoka”, wcześniej budzącą w doktrynie znaczne kontrowersje, co wywodzi się stąd, że art. 476 k.c. nie określa wprost definicji obu pojęć, a dodatkowo w pozostałych przepisach ustawodawca nieprecyzyjnie posługuje się pojęciem opóźnie-

¹¹ Identyczne stanowisko zajął SN w wyroku z dnia 26 września 2001 r., IV CKN 496/00, OSP 2002, nr 9, poz. 122.

nia¹². Natomiast precyzyjnie nakreślono to w doktrynie, więc można dokładnie sprecyzować budzącą wątpliwości różnicę¹³. Opóźnienie traktowane jako pojęcie szersze, obejmujące swoim zakresem każde nieterminowe spełnienie świadczenia, bez względu na winę dłużnika, natomiast ze zwłoką mamy do czynienia, gdy dłużnik ponosi odpowiedzialność za niewykonanie zobowiązania¹⁴. Zwłokę należy bowiem traktować jako opóźnienie kwalifikowane, wynikające zawsze z winy dłużnika, czego nie należy przypisywać pojęciu opóźnienia. Tym samym opóźnienie jest pojęciem szerszym, obejmującym też każdą zwłokę. Zatem nieterminowe wykonanie zobowiązania jest zawsze opóźnieniem.

Mając sprecyzowane pojęcie opóźnienia, należy zastanowić się nad możliwością ukształtowania wysokości odsetek za opóźnienie przez strony zobowiązania. Jeżeli chodzi o kształtowanie odsetek za opóźnienie, to można zauważyć, że ustawodawca daje stronom zobowiązania dość dużą swobodę. Strony nie muszą dokonywać jakichkolwiek czynności, aby móc dochodzić wskazanych odsetek, wystarczające jest wystąpienie po stronie dłużnika opóźnienia w spełnieniu świadczenia. Obstrzeżenia dotyczą jedynie wysokości kształtowania stopy procentowej.

Wątpliwości zarówno w doktrynie, jak i judykaturze budzi charakter prawny art. 481 § 1 k.c. — czy normę w nim wyrażoną należy traktować jako *ius dispositivum*, czy może jako *ius cogens*? Kontrowersyjny wydaje się jeden z poglądów zaprezentowanych w judykaturze, który wskazuje, że art. 481 § 1 k.c. nie jest przepisem dyspozytywnym i tym samym wierzyciel nie może z góry zrzec się odsetek za opóźnienie¹⁵. Sąd w orzeczeniu tym jednocześnie wskazuje, że z omawianego przepisu wynika jedynie możliwość odstąpienia przez wierzyciela od odsetek, które już powstały. W uzasadnieniu sąd dodatkowo wskazał, że za bezwzględny charakter tego przepisu przemawia też przepis § 2 tego artykułu, zakreślający stronom jedynie możliwość ustalenia wysokości odsetek. Z wyrokiem tym nie sposób się zgodzić.

Jeżeli przepisy kodeksu cywilnego dotyczące części zobowiązań są przepisami bezwzględnie obowiązującymi, z reguły wynika to wprost z ich brzmienia¹⁶. W art. 481 § 1 k.c. trudno doszukać się bezwzględnego brzmienia przepisu, albowiem charakter *ius cogens* powinien bezpośrednio wynikać z wykładni

¹² Przykładowo w art. 481 § 1 k.c., posługując się sformułowaniem wskazującym, że „choćby opóźnienie było następstwem okoliczności, za które dłużnik odpowiedzialności nie ponosi”, natomiast już w art. 880 k.c. tylko pojęciem opóźnienia, bez dodatkowego jego precyzowania.

¹³ J. Dąbrowa, [w:] *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań — część ogólna*, t. 3, cz. 1, red. Z. Radwański, Wrocław 1981, s. 811; J. Jastrzębski, A. Koniewicz, *Wymagalność roszczeń*, PPH 2006, nr 5, s. 33; T. Pajor, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa 1982, s. 110; L. Stecki, *Opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych*, Poznań 1970, s. 42.

¹⁴ L. Stecki, *op. cit.*, s. 42.

¹⁵ Wyrok SA w Katowicach z dnia 12 stycznia 2005 r., I ACa 869/2004, Pal. 2007, nr 7–8, s. 288.

¹⁶ P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 243; wyrok SN z dnia 22 listopada 2006 r., V CSK 299/2006, OSNC 2007, nr 9, poz. 143.

językowej, a jeżeli tak nie jest, to powinien mieć silne uzasadnienie chociażby w wykładni funkcjonalnej.

Nie można się też zgodzić z twierdzeniem, że zasada ta wypływa z art. 481 § 2 k.c., albowiem przepis ten wskazuje jedynie na możliwość unormowania wysokości ewentualnych odsetek¹⁷. Ponadto, skoro na podstawie art. 481 § 2 k.c. strony mogą ustalić wysokość odsetek umownych na przykład w wysokości 0,01% w stosunku rocznym¹⁸, to tym samym traci sens traktowanie tej normy jako bezwzględnie wiążącej. Ustalanie odsetek w ten sposób mogłoby powodować bezproblemowe obejście, rzekomo bezwzględnie obowiązującego przepisu. W konsekwencji końcowy skutek byłby identyczny, gdyby przepis ten przybrał charakter *ius dispositivum*.

Ponadto, ustalając charakter mocy wiążącej art. 481 § 1 k.c., należy pamiętać, że norma w nim wyrażona nie służy ochronie dóbr, którym przyznawana jest szczególna wartość¹⁹, co powinno przemawiać za dyspozytywnym charakterem normy. Przepis ten reguluje jedynie kwestię terminu oraz możliwości naliczania świadczenia ubocznego (akcesoryjnego), jakim są odsetki za opóźnienie. Zatem nie ma potrzeb nadawania tej normie charakteru bezwzględnie wiążącego.

Nie należy też zapominać o art. 481 § 3 k.c., który daje wierzycielowi możliwość dochodzenia dodatkowego odszkodowania na zasadach ogólnych. Tym samym zrezygnowanie przez strony z dochodzenia odsetek za opóźnienie nie oznacza, że wierzyciel, oprócz należności głównej, nie może uzyskać dodatkowych świadczeń.

Trudno jednocześnie doszukać się racjonalnych powodów, które przemawiałyby za stwierdzeniem, że strony nie mogą wyłączyć zastosowania art. 481 § 1 k.c. przez niepowstanie roszczenia z odsetek za opóźnienie.

IV. Zakaz anatocyzmu

W punktu widzenia kapitalizacji odsetek doniosłą rolę odgrywa zakaz anatocyzmu, który został wyrażony w art. 482 § 1 k.c. Stanowi on, że od zaległych odsetek strona może żądać odsetek za opóźnienie dopiero od chwili wytoczenia o nie powództwa. Mając na względzie charakter tej normy, należy przede wszystkim się zastanowić, czy dotyczy on i odsetek za opóźnienie, i odsetek kapitałowych, czy tylko tych pierwszych.

¹⁷ M. Lemkowski, *op. cit.*, s. 246; L. Stecki, *op. cit.*, s. 207; S. Kowalski, *Charakter prawny odsetek za opóźnienie*, Pr. Sp. 2003, nr 2, s. 45; wyrok SN z dnia 13 października 2004 r., III CZP 55/04, Pal. 2005, nr 3–4 s. 256; wyrok SN z dnia 22 listopada 2006 r., V CSK 299/2006, OSNC 2007, nr 9, poz. 143.

¹⁸ A. Rembieliński, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. I, red. J. Winiarz, Warszawa 1989, s. 492.

¹⁹ Zob. P. Machnikowski, *Swoboda...*, s. 238.

W kontekście przyjętego stanowiska doktryny kontrowersyjne wydaje się założenie, że zakaz anatocyzmu dotyczy wyłącznie odsetek za opóźnienie²⁰. Zwolennicy tego poglądu argumentują to usytuowaniem art. 482 § 1 k.c. jako przepisu znajdującego się bezpośrednio po artykule normującym odsetki za opóźnienie. Wskazują też, że odsetki kapitałowe ze względu na swą funkcję nie powinny być objęte zakazem anatocyzmu, określając jednocześnie instytucje kredytowe jako podmioty uprzywilejowane w stosunku do pozostałych.

Przede wszystkim należy zauważyć, że ustawodawca dokładnie różnicuje poszczególne odsetki, poprzez posługiwanie się sformułowaniem „odsetki”, „odsetki maksymalne”, „odsetki za opóźnienie”. W art. 482 § 1 k.c. ustawodawca używa sformułowania „od zaległych odsetek”, a zatem odnosi się do ogółu odsetek, co przemawia za stwierdzeniem, iż przepis ten dotyczy zarówno odsetek kapitałowych, jak i odsetek za opóźnienie²¹.

Jako że norma wyrażona w art. 482 § 1 k.c. ma charakter bezwzględnie wiążący, nie należy dowolnie interpretować użytego pojęcia odsetek. Przyjętą tezę potwierdza art. 482 § 2 k.c., który umożliwia instytucjom kredytowym w określonych typach produktów skapitalizowanie odsetek kapitałowych, a następnie naliczanie od skapitalizowanej sumy dalszych odsetek za opóźnienie przed wytoczeniem powództwa.

Posiłkując się wykładnią językową, należy wskazać, że umieszczenie artykułu o zakazie anatocyzmu bezpośrednio po artykule regulującym odsetki za opóźnienie również nie przesądza, że artykuł ten dotyczy wyłącznie tych odsetek. Ponadto, jako że art. 482 k.c. dotyczy zakazu anatocyzmu, co oznacza, że odnosi się bezpośrednio do roszczeń, w których zobowiązanie nie zostało wykonane, to umieszczenie tego przepisu w dziale „skutki niewykonania zobowiązań” jest oczywiste, ponieważ nieuregulowanie zadłużenia wynikającego z odsetek kapitałowym też stanowi skutek niewykonania zobowiązania. Logiczne było umieszczenie przez ustawodawcę w omawianym dziale artykułu o zakazie anatocyzmu, obejmującego wszelkie zaległe odsetki, tj. kapitałowe i za opóźnienie, bezpośrednio po artykule normującym w jakikolwiek sposób kwestię odsetek.

Ponadto przy zakazie anatocyzmu jako pierwsza wysuwa się funkcja ochrony dłużnika przed lawinowo narastającymi odsetkami. Nawet w przypadku niskiej stopy oprocentowania naliczanie procentu składanego może bowiem w krótkim

²⁰ M. Lemkowski, *op. cit.*, s. 374; M. Bieniasz, *Po kapitalizacji odsetki stają się kwotą główną kredytu*, „Rzeczpospolita” 2006, nr 10, s. 4.

²¹ Por. wyrok SA w Poznaniu z dnia 4 marca 1992 r., I Acr 57/92, MoP — Zestawienie Tez 1999, nr 4, s. 6; postanowienie SN z dnia 5 października 1994 r., III CZP 128/94, OSP 1995, nr 5, poz. 107; wyrok SN z dnia 1 października 1998 r., I CKN 782/97, OSNC 1999, nr 5, poz. 92; wyrok SN z dnia 13 października 2005 r., IV CK 162/05, LexPolonica nr 1511205; T. Dybowski, [w:] *System prawa cywilnego...*, t. 3, cz. 1, s. 811; T. Dybowski, A. Parzyńska, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań — część ogólna*, red. E. Łętowska, Warszawa 2013, s. 292; Z. Strus, *op. cit.*, s. 223.

czasie znacząco zwiększyć powstałe zadłużenie. Tym samym, aby lepiej chronić dłużnika przed szybką utratą majątku, funkcja ochronna też przemawia za szerszym zastosowaniem zakazu anatocyzmu.

Należy pamiętać, że art. 482 k.c. nie znajduje zastosowania do umów, w których kontrahent oddaje do dyspozycji określonej instytucji (na przykład banku) kwotę pieniężną oprocentowaną w danej wysokości na czas oznaczony lub nieoznaczony do przechowywania środków pieniężnych, od których naliczany jest procent składany²². Obostrzenie wynikające z zakazu anatocyzmu nie dotyczy przedstawionego typu umów, ponieważ wynikających z nich odsetek kapitałowych nie należy traktować jako „odsetek zaległych” w rozumieniu art. 482 k.c.

V. Odstępstwa od zakazu anatocyzmu

Omawiając obecnie obowiązujący art. 482 k.c., nie należy zapominać o wyjątkach od zakazu anatocyzmu. Odstępstw należy się doszukiwać w trzech przypadkach.

Pierwszy wyjątek pojawia się, gdy strony zobowiązania po powstaniu zaległości umowy się o skapitalizowanie odsetek. Do takiej umowy może dojść, gdy zaległość co do kapitalizowanej kwoty już powstała. Nie można umówić się z góry co do automatycznego kapitalizowania zaległych odsetek, chyba że dotyczy to pożyczek długoterminowych udzielanych przez instytucje kredytowe (o czym mowa dalej). Ponadto nie istnieje możliwość naliczania procentu składanego, gdy tylko część odsetek jest zaległa. Konieczne jest stwierdzenie zaległości odsetek w pełniej wysokości.

Kolejny wyjątek dotyczy umów zawieranych przez instytucje kredytowe, które mają charakter pożyczek długoterminowych. Tym samym nasuwa się pytanie, czy pojęcie instytucji kredytowej użyte w art. 482 § 2 k.c. dotyczy podmiotów ściśle określonych jako instytucje kredytowe w ustawie o prawie bankowym²³, czy chodzi tutaj głównie o banki krajowe i zagraniczne. Zgodnie z aktualną normą wyrażoną w ustawie o prawie bankowym pojęcie instytucji kredytowych jest pojęciem szerszym niż bank, ponieważ obejmuje też tak zwane parabanki²⁴. Zatem uznając, że użyte w art. 482 § 2 k.c. pojęcie instytucji kredytowych jest jednoznaczne z obecnym pojęciem użytym w ustawie o prawie bankowym, to należałoby przyjąć, że przedmiotowy przepis znajduje zastosowanie nie tylko do banków.

²² Dotyczy to między innymi szeroko pojętych umów lokat terminowych.

²³ Art. 4 ust. 1 pkt 17 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. — Prawo bankowe, tekst jedn. Dz.U. z 2012 r., poz. 1376 z późn. zm.

²⁴ Szerzej na ten temat F. Grzegorzczak, [w:] *Instytucje i usługi finansowe*, red. F. Grzegorzczak, M. Szaraniec, Warszawa 2010, s. 32.

Natomiast należy pamiętać, że ustawa o prawie bankowym weszła w życie po kilkunastu latach od ustanowienia obowiązującego kodeksu cywilnego, dlatego też nie należy uważać, że użyte w art. 482 § 2 k.c. pojęcie instytucji kredytowych jest zgodne z obecnym uregulowaniem, przyjętym w ustawie o prawie bankowym. Pojęcie instytucji kredytowych w gospodarce socjalistycznej obejmowało swoim zasięgiem następujące organy: bank centralny, banki specjalne, branżowe, spółdzielnie kredytowe oraz kasy oszczędnościowe²⁵. Jednocześnie instytucje te miały ścisły podział kompetencji w zakresie wykonywanych działań. Tym samym jednym z zadań przypisanych do banków specjalnych, było udzielenie pożyczek długoterminowych²⁶. Ponieważ żadna inna instytucja kredytowa nie miała tej kompetencji, to posługując się wykładnią literalną oraz historyczną, należałoby uznać, że użyta w art. 482 § 2 k.c. norma odnosi się jedynie do banków²⁷. Wnioskowanie to potwierdza zasada wykładni utrzymująca, że wyjątki w przepisach należy interpretować ściśle.

Zarówno w doktrynie²⁸, jak i w judykaturze²⁹ reprezentowany jest powszechnie pogląd, że przez użyte w art. 482 § 2 k.c. sformułowanie „pożyczki długoterminowe” należy też rozumieć kredyty. Uwzględniając podstawę aksjologiczną tego przepisu, ściśle powiązaną z jednostką czasu, należy przyjąć, że reprezentowany pogląd, rozszerzający pojęcie pożyczek długoterminowych, nie budzi wątpliwości. Potwierdzają to zasadniczo zmiany ustrojowe, albowiem kredyt, który wcześniej ograniczał się do podmiotów gospodarki społecznej, obecnie ma szerokie zastosowanie i dotyczy zarówno osób fizycznych, jak i prawnych. Wskazane zmiany historyczne jednoznacznie przemawiają za przyjęciem, że art. 482 § 2 k.c. dotyczy też kredytów długoterminowych. Dodatkowo, opierając się na językowym brzmieniu art. 482 § 2 k.c., który powołuje się na instytucje kredytowe, należy przyjąć, że zwrot ten także potwierdza rozszerzoną interpretację pojęcia pożyczek długoterminowych.

Kontrowersje budzi wskazanie okresu, jaki obejmuje pojęcie pożyczek długoterminowych. Mając na uwadze wyrażoną w art. 482 § 2 k.c. normę, należy wskazać, że trudności może powodować określenie okresu kredytowania. Trafny wydaje się pogląd zaprezentowany przez M. Lemkowskiego, który uważa, że okres kredytowania musi wynosić co najmniej rok³⁰. Twierdzenie to wyprowadza

²⁵ W. Jaworski, [w:] *Bankowość w gospodarce socjalistycznej*, red. P. Plechanow, Warszawa 1980, s. 18.

²⁶ *Ibidem*, s. 19.

²⁷ Por. K. Zagrobelny, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 884.

²⁸ T. Dybowski, A. Parzyńska, *op. cit.*, s. 292; Z. Strus, *op. cit.*, s. 223; M. Pałtynowicz, *Konstrukcja prawna roszczenia o odsetki w polskim prawie cywilnym*, Pr. Sp. 1998, nr 4, s. 18.

²⁹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 20 listopada 1996 r., I Acr 547/96, PG 1997, nr 10 s. 52; wyrok SN z dnia 29 listopada 2001 r., V CKN 603/00, MoP 2002, nr 2 s. 51.

³⁰ M. Lemkowski, *op. cit.*, s. 383.

z art. 3 ust. 1 pkt 22 ustawy o rachunkowości³¹, wyjaśniającego pojęcie zobowiązania krótkoterminowego jako nieprzekraczającego jednego roku. Zatem skoro zobowiązanie krótkoterminowe nie przekracza roku, to zrozumiały wydaje się pogląd, że długoterminowe musi przekraczać okres roku. Dodatkowego potwierdzenia tego założenia należy się doszukiwać w art. 360 k.c., który okres płatności odsetek różnicuje na podstawie terminu rocznego.

Ostatni wyjątek od zakazu anatocyzmu to wytoczenie powództwa. Wyjątek ten można bardzo dobrze zobrazować orzecznictwem Sądu Najwyższego. Warto przytoczyć pogląd, w którym przyjęto, że odsetki od odsetek można liczyć dopiero od dnia wytoczenia powództwa o odsetki z 482 § 1 k.c.³² Wytoczenie zatem powództwa o należność główną wraz z odsetkami zaległymi nie daje możliwości naliczania procentu składanego. Taka możliwość powstaje, dopiero gdy powód będzie dochodził zasądzenia dalszych odsetek naliczonych od skapitalizowanych odsetek zaległych. Sąd Najwyższy w tej uchwale, opierając się na wykładni językowej, przyjął, że zwrot „o nie” odnosi się do odsetek za opóźnienie naliczonych od zaległych odsetek, a nie do samych odsetek zaległych.

Odmienne natomiast poglądy zostały zaprezentowane przez Sąd Najwyższy w późniejszym wyroku z dnia 25 października 2002 r.³³ W powołanym wyroku w sposób dość zawiły sformułowana została teza, że zwrot „od zaległych odsetek można żądać odsetek za opóźnienie” odnosi się wprost do powództwa o odsetki za opóźnienie. Sąd Najwyższy w orzeczeniu tym wskazuje, że art. 482 § 1 k.c. pozwala na naliczanie odsetek od odsetek od dnia wytoczenia powództwa o zaległe odsetki. Wskazując jednocześnie, że możliwość wytoczenia powództwa o odsetki od odsetek nie musi mieć miejsca wyłącznie w przypadku wytoczenia powództwa o należność główną wraz z zaległymi odsetkami, albowiem może to nastąpić w późniejszym okresie. Przemawia to za stwierdzeniem, że powód może dochodzić zasądzenia należności głównej wraz z zaległymi odsetkami za okres zamknięty, a następnie w dowolnym terminie może wytoczyć powództwo o odsetki za opóźnienie od skapitalizowanej kwoty, pierwotnie zasądzonej. Jednocześnie Sąd Najwyższy w powołanym orzeczeniu podkreśla, że możliwość naliczania odsetek od odsetek istnieje od dnia wytoczenia pierwotnego powództwa. Jeżeli zatem dłużnik nie uregulował roszczenia zasądzonego w pierwotnym wyroku (kapitał wraz z odsetkami zaległymi za okres zamknięty), to wierzyciel może ponownie wystąpić na drogę sądową z roszczeniem o odsetki naliczane od skapitalizowanej kwoty, od daty uprawomocnienia się pierwotnego wyroku.

Mając na względzie prezentowane w judykaturze poglądy, trafniejsze wydaje się założenie, że odsetki od odsetek można naliczać od chwili wytoczenia powództwa o zaległe odsetki z art. 481 § 1 k.c. Zwrot użyty w art. 482 § 1 k.c.

³¹ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 330 z późn. zm.

³² Uchwała SN z dnia 18 maja 1994 r., III CZP 70/94, OSNCP 1994, nr 11, poz. 220.

³³ Wyrok SN z dnia 25 października 2002 r., IV CKN 1430/2000, OSP 2003, nr 9, poz. 118.

„od zaległych odsetek można żądać odsetek za opóźnienie dopiero od chwili wytoczenie o nie powództwa” nie jest jednoznaczny, albowiem użyte tam sformułowanie „o nie” nie wiadomo, czy odnosi się do zaległych odsetek, czy odsetek za opóźnienie. Ze względu na to, że użyte w art. 482 § 1 k.c. sformułowanie budzi wątpliwości językowe, należy przeanalizować kwestie pozajęzykowe wyrażonej normy. Przyjęte założenie daje wierzycielowi możliwość wytoczenia powództwa o odsetki za opóźnienie, i pro futuro w pierwotnym powództwie, i w kolejnym. Natomiast jeżeli od zaległych odsetek wierzyciel nie dochodził odsetek za opóźnienie w pierwotnym powództwie, to kolejnym pozwem może oczywiście dochodzić odsetek za opóźnienie, naliczonych od daty uprawomocnienia się pierwotnego powództwa o odsetki z art. 481 § 1 k.c. Albowiem wierzyciel nie może odpowiadać majątkowo za zwłokę dłużnika. Intencją omawianego artykułu jest zakaz naliczania procentu składanego, a wszczęcie procesu jest jedną z przesłanek to umożliwiających. Zatem norma ta ma na celu ograniczenie naliczania procentu składanego przed wytoczeniem powództwa. Ponadto przedstawiony sposób naliczania odsetek za opóźnienie w mojej ocenie jest zgodny z przypisywanymi im funkcjami³⁴. Tak naliczone odsetki za opóźnienie pełnią zapewne funkcję prewencyjną, stymulującą, motywując dłużnika do spłaty wymagalnego zadłużenia, pod rygorem naliczania odsetek od skapitalizowanej kwoty. Nie należy też zapomnieć o funkcji odszkodowawczej, którą charakteryzują odsetki za opóźnienie, a mamy z nią do czynienia na pewno, gdy powstała szkoda w majątku wierzyciela i korzyść w majątku dłużnika.

Przedstawiony sposób naliczania odsetek za opóźnienie skutkuje tym, że dłużnik jest w pełni odpowiedzialny za swoje roszczenie, a jego nieuregulowanie w terminie może prowadzić do dalszych strat majątkowych.

VI. Propozycje *de lege ferenda*

W obowiązującym uregulowaniu kodeksu cywilnego wątpliwości budzi sposób unormowania kapitalizacji odsetek i związany z nim zakaz anatocyzmu. Omawiany proces ma doniosłe znaczenie prawne, a obecna regulacja kodeksowa nie przedstawia go w sposób wyczerpujący i harmonijny, co następnie budzi wątpliwości interpretacyjne.

Zmiana przedstawionej regulacji powinna zostać dokonana na podstawie obowiązujących norm prawa unijnego, silnie kreujących pozycję konsumenta, co

³⁴ Zob. K. Buczkowski, M. Wojtaszek, *Lichwa pieniężna — zagadnienia cywilnoprawne*, PPH 1999, nr 8, s. 38; K. Matuszczyk, *Instytucja odsetek w ustawie o terminach zapłaty w transakcjach handlowych*, PUG 2005, nr 1, s. 21; M. Lemkowski, *op. cit.*, s. 92; P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa ⁵2013, s. 577; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania — część ogólna*, Warszawa 2006, s. 73.

następnie ułatwi tryb dostosowania prawa polskiego do regulacji unijnych. Obecne unormowanie art. 481 § 1 k.c. zakłada, że obowiązek zapłaty odsetek powstaje już w chwili samego opóźnienia, co jest zgodne z projektami harmonizacji europejskiego prawa prywatnego³⁵.

W obliczu obecnie kreowanych zasad większe wątpliwości budzi art. 482 k.c., regulujący zakaz naliczania procentu składanego. Bezdyskusyjne pozostaje, że zakaz anatocyzmu musi być uregulowany w kodeksie cywilnym, podobnie jak w regulacjach innych państw europejskich³⁶. Należy się natomiast zastanowić nad zakresem jego regulacji.

Nie można zapominać, że zakaz anatocyzmu nie powinien stawiać dłużnika w sytuacji uprzywilejowanej, lecz jedynie chronić go przed nadmiernym obciążeniem. W kontekście istniejącej regulacji można zauważyć, że na pozycji uprzywilejowanej znajdują się instytucje bankowe, które korzystając z art. 482 § 2 k.c., przed skierowaniem sprawy na drogę postępowania sądowego, mają możliwość naliczania procentu składanego. Ponadto tak duża samodzielność w zakresie świadczeń odsetkowych może znacząco wpływać na pogorszenie sytuacji majątkowej dłużnika, doprowadzając do absurdalnych sytuacji, gdy okresowe kapitalizowanie odsetek, lawinowo zwiększające wysokość zadłużenia, nie pozwala dłużnikowi wyjść ze spirali długu. Nie bez przyczyny procent składany został nazwany przez A. Einsteina największym wynalazkiem ludzkości³⁷.

Tym samym należy wskazać, że obecnie obowiązujący art. 482 § 2 k.c., stawiający szeroko pojmowane instytucje bankowe na pozycji uprzywilejowanej, nie jest dostatecznie uzasadniony, co powinno przemawiać za jego skreśleniem³⁸. Biorąc pod uwagę obowiązujący system regulacji oprocentowanych należności, nie należy mieć złudzeń, że zaproponowana forma zmiany jest konieczna — znajduje to potwierdzenie w szeroko kreowanej ochronie słabszego podmiotu, jakim jest konsument³⁹. Ponadto nie znajdują jakiegokolwiek trafnego uzasadnienia tezy, aby przedstawione instytucje miały być traktowane jak podmioty uprzywilejowane.

³⁵ Kwestie te zostały poruszone między innymi w pracach tak zwanej komisji Lando — Zasady europejskiego prawa umów (PECL).

³⁶ Por. § 289 kodeksu cywilnego niemieckiego; art. 105 kodeksu cywilnego szwajcarskiego; § 1000 kodeksu cywilnego austriackiego.

³⁷ <http://www.rp.pl/temat/808237.html> (dostęp: 5 lutego 2013).

³⁸ Użyte w art. 482 § 2 k.c. pojęcie „instytucje bankowe” jest w praktyce podmiotowo bardzo szeroko pojmowane. Mogłoby się wydawać, że hipoteza tej normy dotyczy wyłącznie banków, natomiast w praktyce można zauważyć, że przepis ten wykorzystują też instytucje finansowe, ubezpieczeniowe, doradcze, leasingowe, inwestycyjne itp., co tym bardziej przemawia za skreśleniem art. 482 § 2 k.c.

³⁹ Dodatkowo ograniczenia należy wprowadzić w stosunku do naliczanych opłat manipulacyjnych, prowizji, które znacząco zwiększają rzeczywisty koszt zaciągniętego zadłużenia. Dlatego też aprobując wypadła ocenić art. 4 § 4 projektu Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego stanowiący, że odsetki obejmują wszelkie wynagrodzenia za korzystanie z kapitału.

Capitalisation of interest and ban on anatocism

Summary

In the article the issue of the institution of interest capitalization with ban on anatocism has been looked into. Turning to the institution of the capitalization of interest, their legal nature has been outlined, showing therefore the duality of the presented side benefit. Given the following division of interest, the capitalization of equity and default interest have been separately delineated.

Concerning the issue of the capitalization of equity, an attempt has been made to clarify the legal basis of charging interest. In addition, it has proven necessary to clarify doubts related to the maturity of the claims in the case of periodic interest capitalization.

Whereas in the case of default interest, the legal notion of delay has been outlined, also explaining concerns about Article 481 § 1 of the Civil Code. Furthermore, the issue of its legal nature has been decided by indicating whether it should be classified as *ius dispositivum*, or perhaps, as *ius cogens*.

Ban on anatocism cannot be discussed without addressing the doubts raised concerning its scope, namely whether it applies exclusively to default interest, or also to equity interest. An essential element in this discussion is to present the essence of derogation from ban on anatocism. Firstly, after the formation of arrears, parties may agree to capitalize the interest. Another exception refers to the concept of long-term loans granted by credit institutions. This formulation requires a thorough explanation: first, of the concept of long-term loans and then, of credit institutions. The third exception is instituting legal action, in which it is legal proceedings that are the most questionable matter, from which it is possible to enforce the capitalized interest.

Given the current legal regulation, it should be noted that it is not sufficient to resolve doubts concerning the normative character of the institution of interest capitalization with ban on anatocism. Such reasoning leads to suggest further proposals *de lege ferenda*.

Keywords: interest, capitalisation, anatocism, receivables, debt